

Telesforo Monzonen zortzi poema inedito

Koldo IZAGIRRE

Bere lehen poema liburua, *Urrundik*, 1945ean argitaratu zuen Monzonek Mexikon. Titulu nagusi horrek "Bake-Oroi" zeukan azpiti-tulu gisa, eta "Lenengo idaztia" zela adierazten zen azalean bertan. Honela zioskun egileak hitzaurrean:

"Bake-Oroi ta Guda-Oroi, nere seme biok, naiz eta odolez euskotarrak izan, yalotzez Ameriketa'ko semeak ditut. Mexikandarrak. Ez izutu, nereok! Ameriketan, euskotarrik ez arrotz...

"IENE poza, itxasotik onuntza bizi zeraten euskal-anai, URRUNDIK... Irakurrita, zuen gazteetako oroitzez yantzi ta, Bake-Oroi barrena, Euskalerrri-maitasuna bizituko ba'zitzazueke! Gure mendien deia aitu, ibar aietako atsedenez bete, baserri-bakea arnastu, Bizkai-itxasotiko txipristiñez busti, euskotarren izate ta biziera barrena gogo erabilliaz...

"Guda-Oroi irakurrita berriz, sortu bedi zugaran, euskotar, gudariaren anai izate arrotasuna".

Beraz, lehenengo idaztia "Bake-Oroi" zenez, "Guda-Oroi" izeneko batek izan behar zukeen "Bigarren idaztia" delakoak. Idatzitakotzat eta argitara emandakotzat aurkezten du autoreak sarreran, irakurleak eskumenera baleuka bezala. Baina ale bikoia izan behar zuen *Urrundik* hartarik bakarra ezagutzen dugu, agidanean Monzo-

nek ez zuen burutu gudako oroitzapenez egindako zatia. Ez behintzat *Urrundik*-en atal bezala.

Handik bi urtera *Gudarien egiñak olerkietan* argitaratu zuen "La-purdi'n". Liburu honen sarrerako hitzetan ematen digu *Urrundik*-en zati frustratuaren berri:

"Aspaldi agindutako *Urrundik* bigarren liburua —Guda-Oroi— oraindik bukatu gabea det. Ez dakit inoiz amaitu al izango ote detan ere. Bersoak ez baitira, geienetan, artara yarrita sortzen, berez eta uste-ezian datozela baizik.

"Beraz, *Gudarien Egiñak* dakarzkiz gaur argitara. Oraindik yaiotzeko dagon Guda-Oroi orrietatik igesiak ditut, izkutuan bizitzen aspertu zaizkidala nonbait".

Kontradikzio interesgarria ageri du Monzonek poesigintza kontu honetan: bertsoak, alegia, poesia, "berez eta uste ezean" etorri ohi da, baina ez daki "inoiz amaituko duen". Iduri luke Monzonek berak erabaki duela atea ixtea berez etortzen ahal zitzaion edo nolzbait etorri behar litzaiokeen horri. Gordin samarrera interpretatuta, egilea nekatu egin zen lanean, edo ezintasun batean sumatzen zuen bere burua. Edo aspertu egin zen, besterik gabe, "argitaratu gabe bizitzen". Maiz samar gertatzen da.

Hartara jarrita

Poema bakar bat idatzi duen edo idatzi nahi izan duen edonork ikasia du, bertsoak, hartara jarrita ere, nekez datozela. Hartara jarzteak ez du poesia ziurtatzen, eta beharbada horixe zen Monzonek adierazi nahi zuena funtsean, labur gelditzen zitzaiola bere etorria Guda-Oroi liburuan egiteko asmoa zeukan poemategirako, *Gudarien egiñak* izenaren pean bildu zituenak besterik ez zirela argitaragarri, edo ez zeukala adorerik edo astirik handik harat egiteko. Lehen liburuan ez bezala, bigarren honetan ia poema guztiak dira laburrak, lau-bost ahapaldikoak *Zigor-zelaietan* izan ezik, baina hala ere mordoska polita osatzen dute poemok, eta lerrotan zenbatzen hasita emanen lukete Bake-Oroi liburuan ageri direnak beste izateko.

Berezkotasun berezi hori bertsolariengan ikusten zuen berak, eta miresten. Gure hizkuntzan prosaz egin zuen aurreneko lana

Bertsolariak Saran izeneko kronika izen zen, 1948koa, eta hartan ongi islatzen dira Monzonek zien errespetua eta bertsolaritzaz zeukan ezagutza. Horixe izan nahi zukeen berak noski, bertsolari, poema-kantari, ez "poema konstruktore" Ibon Sarasola bezala. Bere aitona bat Elizanbururekin omen zen ehizean honek, erbiari kasu handik eman gabe, *Ikusten duzu* ospetsua sortu zuelarik.

Hurbildik ezagutu zuen gure idazle handi batek oraindik orain esana dit bere ustez Monzonek ez zuela liburu bakar bat irakurri karrera amaitu zuenez geroztik. Eta nik eginen nuke karrera bera liburuen gainean sobera nekatu gabe burutu zuela, berez baino etxez jaso zuen kultura zeukan gizonak, aristokraziaren *savoir faire* hori, alegia, *savoir parler*. Telesforo Monzon idazleak ere halako jarra naturaltzale edo anti-intelektualista eduki zuen beti, dela poesian, dela antzerkietan, dela artikuluetan, eta argudiatua ere badauka, behin bere artikulua bat zela-eta norbaitek "panteista" zela esan omen ziolako: "Panteista? Zer duk hori? Hitz handi harrook: Panteismo-ta, Parlamentarismo-ta, Existencialismo-ta horiek izutu egiten naute ni. Izutu eta nahasi zeharo. Ez baititut aditzen. Ez baitiet itxurarik hartzen..." Xalotasun hori, jakina, ezin egokiago lotzen zaio poesi-gintzaren kontzeptu ingenuo edo amateur honi. *Urrundik* liburuko *Bakartasun* poemako azken ahapaldian garbiki digu aitortzen:

Maitasun batek egin niñun bidezkar
ta maitasun orretxek biur bertsolari.
Euskalerriko oroitza neramala bizi,
oartu izan nintzan bein... negola kantari...!

11, Avenue Marceau: *Euzko Deya*

Jose Antonio Agirrek —Monzonek bezala, aurten ehun urte— hiru hedabide nagusi sortu zituen lehendakaritza hartu bezain laster: *Euzkadi Irratia*, euskara hutsezko *Eguna* egunkaria, eta frantsesez, gaztelaniaz eta euskaraz osatua zen *Euzko Deya*. Lehen biak barrurako, hirugarrena kanporako. *Euzko Deya* 1936ko azaroan bertan azaldu zen aurrenekoz Parisen, *La Voz de Euzkadi-La voix des Basques* azpiztituluarekin. Hiru-lau eguneko maiztasuna zeukan, eta Errepublikara garaian Donostiako *El Pueblo Vasco* egunkari filo-abertzaleko zuzendaria izan zen Felipe Urkola jarri zuten gidari. *Euzko Deya*-k hel-

buru propagandistikoak zituen, Francoren gezurrak agerian uztea eta euskaltasun hondarrak biltzea. Iparraldeko eta Iparraldean babesturiko Hegoaldeko idazle ezagun eta ezezagunak eduki zituen kolaboratzaile, eta esan beharra dago tresna bikaina izan zela *Euzko Deya* hori orduan gelditzen zen euskal aldizkari bakarrak, *Eskualduna* mitikoak, Iparraldean zabaltzen zuen pozoil faxistari aurre egiteko. Frantsesen artean ere eduki zuen eraginik, pentsatzekoa da François Mauriac-ek euskaldunen alde idatzi zituen artikulua garrantzitsuek zor ziotela zerbait *Euzko Deya*-k egin zuen kontra-informazio lanari. Bertan kolaboratu zuen Antonio Mª Labayenek esan zuen estimu handia ziotela aldizkariari Latinamerikako kantzilerietan.

Aldizkari honek Fantin-Latour karrikan zeukan erredakzioa hasiera batean, Metzl agentziaren egoitzan. Agentzia honek bere gain hartu zituen publizitatea biltzea eta argitaratzeko zetozen lanak jasotzea. Baina 1937ko apiriletik aurrera 11 Avenue Marceau-n kokatu zen erredakzioa, eta bertan jarraitu zuen 1940ko malatza arte, alegia, naziek Paris hartu bezpera arte. Exiliatuena bide bera egin zuen *Euzko Deya*-k: Parisetik ihesi Londresera jo zuen lehenik, gero Buenos Airesera, eta hemen hiru urte eginda Mexicon jarri zen 1943an. Frantzia liberatutakoan Parisera itzuli zen oster.

Avenue Marceau hau hamaseigarren arrondizamendu ospetsuan dago, eta Champs Élysées-etara garamatza zuzenean. Ezaguna egingen zaizue noski helbidea, ez da harritzekoa: Eusko Jauriaritzaren egoitza nagusia izan zen 1937ko uztailetik aurrera.

Les loups sont entrés dans Paris

Zurrumurru handiak zebiltzan alemanak bertan zeudela, laster sartuko zirela, baina lekukoek diotenez inork ez zuen benetan sinesten. Lanak ukan zituzten paristarrek berehala ikusi zutena sinesteko: otsoak Eiffeleko lorategietan, aurten hila den Serge Reggiani kantariaren hitzetan esateko. Ahal izan zuten antifaxistek behintzat, ihes egin zuten.

Sare handi samarrak zeuzkan Francok Frantzian, Intchauspe bankuak kreditu "interesgarria" eman zion Molari, tropak ordain zitzan; Jean Ibarnegaray diputatua —Vichyko gobernamentuan familiako ministroa izanen zena— anti-euskalduna bihurtu zen, He-

goaldeko euskaldun gehienen etsaia; Eusko Alderdi Jeltzaleak gorriekin bat egin izana konprenitu gabe gelditu ziren notable gehienak; euskaldunen alde, eta bereziki Jose Antonio Agirreraren laudorioz nasaiki idatzia zen Gaëtan de Bernoville —*Au Pays des basques* filmak bere liburu bat hartu zuen oinarri— Francoren aldeko sarean sartu zen, berea zen Matcho Enea, Donibane Lohizuneko hilerri ondoan dagoen villa ederra, Espainia frankistaren delegazio sasi-ofiziala bihurtu zena, eta boluntario faxisten enrolamendu bulegoa.

Alemanak, beraz, 1940ko udaberrian sartu ziren Parisen, eta ordurako urtea zeraman Francok Espainia osoan agintzen. Ingalaterrak egin arau, Espainiako gerra amaitu baino lehen errekonozitu zuen Frantziak Francoren gobernu, interes geo-estrategikoak medio. Alemanen sartzearekin pentsatzekoa da asko erraztu zirela Espainiako agenteen mugimenduak lurralde okupatuetan, alegia, okupatzaileen artean ibiliko zirela. Parisen azaldu ziren faxista espainiarren artean Urraca Rendueles komisarioa zegoen, iaz bere koinatua baino lasaiago 101 urte zituela hil zen Serrano Suñer kriminal naziak sortu berria zuen "Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos" erakundeko langilea, besteak beste. Besteak beste diot, agiriak ez ezik pertsonak ere "errekuperatzen" zituelako morroi honek, berak hartu zizkion pausoak Luis Companys-i Parisen, polizia militar alemanaren bitartez atxilotu eta Hendaia-ko zubiraino ekarri, Salamancara eraman zituzten Kataluniaren agiriak berreskuratzeko lanean ari den *Comissió de la Dignitat* erakundeak salatua duenez. Neke handirik gabe ikusten ahal dugu Urraca Rendueles komisarioa 11 Avenue Marceau-ko bulegoan, abertzaleen agiriak biltzen, datuak hartzen, zerrendak osatzen.

Arratian Artea

Aurten bete dira hirurogel urte Paris liberatu zutela, eta egia esan frantsesek uda honetan egindako dokumental, liburu eta kronika andana gaitzean behako arina emanda paristar guztiak partisonatan ibili zirela atera lezake batek. Egia da noizbait behar eta alemanek tarrapatan, ez oso harro, egin behar izan zutela alde Paristik, espero ez bezala Europaratuak ziren iparramerikarrak Normandian. Iheslari haien artean zeuden, zer duda egin, 11 Avenue Marceau-n instalatu izan ziren ordezkari eta komisario faxista espainiarrak. Si-

netsiko didazue noski halako durduzamen du batek hartu ninduela aurtengo apirilaren hamazazpian, arratsaldeko lau eta erdietan, Iñaki Góigianak faxistek bulego hartan utzitako karpeta lodietarik bat mahai gainera ekarri zidanean.

“Euzko Deya-ko korrespondentzia da”.

Autobidea hartuta Zornotzarainokoa egin eta gero Lemoa aldera har zenezake, edo Arestiren poema hartako protagonista bezala tranbian joan zintezke bertaraino, gero autobusez egin zenezake Arterainokoa, edo bizikletaz, edo oinez, astia baldin badaukazu. Industrialdeak eta baratzeak, pinudiak eta pagotzak, etxe multzo zatarrak, villa zatarragoak eta baserri bikainak ikusiko dituzu, zabal-degi politak eta mendi gotorrak. Gure historiaren eta gure literatura-ren zalea baldin bazara, ez daukazu aitzakiarik Arteako Abertzaletasunaren Agiritegira ez joateko. Paper, ikur, objektu mordoa dago han, Museoa ere badenez. Bertako arduradunak, gainera, ez dituzu liburu-zain hutsak, dokumentalistak dituzu. Informazio eta ikerbide mordoa eskainiko dizute, Iñaki Góigianak niri eskaini didan moduan.

Karpeta hartan, Urraca Renduelesek bertan utzi behar izan zitu- en hainbat paper dago, biziki interesgarriak gure prentsaren histo- riarako. Ez bakarrik prentsarena: mekanografiaturiko bederatzit poe- ma azaldu zitzaizkidan uste ezik, ez datarik ez sinadurarik, eta inolako erreferentziarik gabe. Baina estiloak, bertsokerak eta galek Telesforo Monzonenak zirela adierazten zuten. Ineditoak zirela iruditu zitzaidan, baina hala ere *Anai bi* izenarekin zegoenak *Diñamiteru bi* gogorarazi zidan, haren antza handia zeukan, eta neure artean pentsatu nuen denak ere *Gudarien egiñak* liburuan publikatuak izan- nen zirela, nik akorduan ez edukiagatik. Kopiatu egin nituen, badaez- pada, Joseba Tapia laguntzaille nuela.

Geroztik eduki dut astia bederatzit poemak xeheki ikusi eta alde- ratzeko, eta izugarri oker ez banago behintzat, denak dira Telesforo Monzonenak, eta bederatzietarik zortzi ineditoak ditugu.

Poetaren paperak

Makina berezi batez joak dira letrak, doi bat meheagoak eta dotoreagoak dira karpetan ageri diren gainerako testu guztienak baino. Ez dirudite Underwood makinarenak. Zazpi kuartila tipula-pa-

perezkoak dira, beste biak hezur koloreko eta gramaje handi samarreko papera dira. Kuartila hauek, nik uste, ez ziren zehazki *Euzko-Deya*-renak. Monzonek hantxe zeukalako bulegoa bildu zituen norbaitek aldizkariko barne-paperekin batera. Bertan geldituak ziren, nonbait, Monzonek Marseilla aldera ihes egin behar izan zuelarik. Gero, Bigarren Mundu Gerra amaituta itzuli ahal izan zenean, ez zen asko arduratu paper hauetaz, bertan egon zitezkeenik pentsatu ere ez agian, edo zirriborro hutsak zirela, edo galdutzat eman... Hala ere, *Gudarien egiñak* 1947an argitaratu zuen, ez zeukan arazorik Avenue Marceau-n gelditu zena eskuratzeko, ia bi urte eduki zituen Pariseko bulegora azaltzeko. Eta zirriborrotzat baldin bazeuzkan, zergatik ez hautsi edo erre? Ezin eskuratuta gelditu zen Monzon? Ala bazter utzi zituen nahitara? Ez ote zeukan kopiarik? Oso aldaketa gutirekin bihurtu zuenez *Anai bi* zaharra *Diñamiteru bi*, esan genezake bazeukala nolabaiteko kopiarik, paperean ez bazen gogoan, kantatuak izateko idatzi zituen eta. Hain zuzen, estrofa mota hauetako poemel dagokien doinua liburuaren amaieran dakar. Herri doinua baldin bada, ez da ezagunenetarikoa, Joseba Tapiari behintzat ez zaio eza-guna egiten. Posible da Monzonek berak asmatua izatea, bazuen dohainik horretarako. Ez da hipotesi zoroena, bestalde, doinua buruan erabiltzea guztiz biribildu arte, eta kantatuaren kantatuz letra ontzen joatea.

Zenbait narraskeria gorabehera poemak aski osatuak dauden arren, aurkitu berri hauetariko biren tituluak gaztelaniaz ipiniak daude, *La delación* eta *Ingratitud*. Ez da oso ulergarria, poema hauen bertsoa guztiz probisional izanda ere. Izenburu bata zein bestea euskaraz dotore emateko inolako arazorik ez zeukan Monzonen euskarak garai hartan. Egia ote da erdaraz "pentsatzen" zutela aurretik gerraurreko euskal idazleek, idatzi behar zutena?

Hara hor kontradikzio interesgarria berririo: ez al zen "berez" etortzen bertsoa, eta ez "hartara jarrita"?

DIÑAMITERU BI-REN LEHEN BERTSIOA

ANAI BI

Bidani plaza erdian
Inguruko nausi
Etxe argi zabal batian
Zituk anal santu zar bi

DIÑAMITERU BI

Bidani plaza erdian,
Erriko nagusi,
Etxe eder zabal batean
Zituk anal xantu xar bi.

Golzian Jauna artuta
 Bexperak kantari
 Lengo eraz jasten oituta
 Sombroderodun pralle iruri

Parrokitan
 Eskolak iriki
 Kombentu aldareak urre gorritz orni
 Apaizak aien aurrian
 Irri-par goxo ugari

Fede dunak
 Bidani'n agiri
 Ta gure anal santu giltzapian jarri
 Or nun Franco'k errenditu
 Dinamiteru gorri bi

Goizean Yauna artuta,
 Besperak kantari,
 Lengo eraz yazten oituta,
 Xonbroderodun pralle iruri

Erri guzitan eskolak iriki,
 Eleiza-aldareak urregorritz orni...
 Apaizak aien aurrean...
 [Irripar goxo ugari!]

"Fededunak" Bidani'n ageri,
 Ta anal xantu biok giltzapian yarril
 IOr nun Franco'k errenditu...
 [diñamiteru gorri bi!]

Ikusten denez, lehen bi ahapaldiak neurri eta puntu berekoak ditugu bi bertsioetan: 7, 6, 8, 8 eta ABAB /CBBDB.

Bigarren zatiko beste bi ahapaldiek neurri bera dute, baina modu desberdinean daude antolatuak: 4, 6, 12, 8, 8 lehen bertsioan, eta 10 (baita 11 ere), 12, 16 argitaratutakoan. Honek eragina dauka puntuan, ABAB da lehen bertsioan, eta BBB argitaratutakoan. Batean zein bestean, B puntua da nagusi poema osoan.

Horrela, "herriko hamalauduna" esan genezakeen poema mota sortzen du Monzonek.

Gudarien egiñak-en neurri bereko poemak ditugu *Alargun zo-roarena*, *Gernika'ko uso txuriarena*, *Aitzol*.

LA DELACION

Il baño lentxuago
 Pikete'ko bat'i
 Euskeldun dala igarrita
 Mintza zayo Markiegi:

"Zapi au il ondoren
 Nere odolez busti
 Ta Aramayonara Juan da
 Eskeñiok apaizari"

Abiatu
 Ura etxian arki

Negarrez agurtu ta eskeintza erakutsi
 Zuri-zuri soñak dar-dar
 "Ez naiz ni, dio, ez naiz ni"

Uka naian
 Egia azaldu argi
 Gure gazte itxutu, zapia ari jaurti
 Ta apaiz odolak gorritu
 Apaizan arpegi txuri

Poema honetan B puntua daukagu bakarrik lehen bi ahapaldietan, galdu egin da A eta C puntuen aberastasuna. Baina poemaren azkeneraino mantentzen du.

Markiegi, Jose Markiegi apaiza dugu, 1936an faxistek OIartzunen fusilatua epaiketarik gabe. Markiegi egin zuen 1934an Lizardiaren *Itz-Lauz* prosa antologia postumoan sinatu gabe azaldu zen hitzaurrea. Anekdota Monzonek asmatua da seguruenik, baina salaketa egiazkoa da noski.

SERGATIK?

Maroto ta Espartero
 Besarkatu ziran
 Estalin ta Hitler gero
 Or nun gaur lagunak diran

Gu moruak iltzera
 Zertarako eraman
 Gero moruak etxera
 Ekarki bear baziran

Jainko'n alde
 Jaiki bazerate
 Apaizak zergaitik erail dituzute
 Arin zanak Elizari
 Egiten al zion kalte?

"España una"
 Zati bi'n urratu
 "España grande y libre" arrotzari zaldu
 Zuek gerra irabazi ta
 Guk aurki Euzkadi azkatu

Hitler-Stalin hitzarmena 1939ko abuztuaren 23an sinatu zen. Poema, beraz, geroztikakoa dugu eta, jakina, Hitlerrek Sobiet Bata-suna inbaditu aurrekoa. Oker handirik gabe esan genezakeen 1939ko abuztuaren eta 1941eko ekainaren bitartekoa dela, baina alemanak 1940ko ekainean sartu zirenez Frantzia, 1939ko abuztu-tik hurrengo urteko ekainera doan tarte horretakoa dela ziurtatzen ahal dugu. Honetatik ateratzen dugu argitaratu baino gutienik zortzi urte lehenago hasi zela Monzon liburua lantzen.

Hau da tipula-papera ez den lehen kuartila. Letraostean, alegia, orriaren beste aldean, poemaren gaztelaniazko itzulpena dator eskuz eta lapitzez:

Por qué? // Maroto y Espartero / Se abrazaron / posteriormente Stalin y Hitler / se han hecho amigos. // A matar moros / para que llevarnos / Si despues los moros a casa / era preciso traer // En favor de Dios / Si os habeis levantado / por que habeis asesinado sacerdotes / acaso hacía daño a la Iglesia / el finado Arin // 'España una' / rasgada en dos pedazos / 'España grande y libre' vendida al enemigo / vosotros habeis ganado la guerra / pero nosotros haremos a Euzkadi independiente.

Dirudienez, Urraca Rendueles komisarioak bazeukan itzultzaile-ren bat. Etxean daukadan Monzonen gutuna oso geroztikakoa da, seguruenik ez luke balloko peritaje batean, baina honen letrak ez du Artean dagoenaren antzik. Itzulpena, berriz, ez da poetikoa, hitzez hitzekoa baizik. Ez dut uste Telesforo Monzonek egina duenik.

GORRIEKIN

Komunistak gerala
Argi erakusteko
Gure erriko sakristaua
Ara emen gure arteko

Gorri utzak gerala
Argi erakusteko
Gure erriko sakristaua
Ara emen gure arteko

Abestutzen
Ba espada edo
Requien et Kirie dakiski ondo

Egunes Elizan bixi
Goiz ta illuntzian kampil jo

Txuri'k errin
Agertu orduko
Sakristiko leyotik anka ein bearko
Apaiza otoitzen gerata
Burgosko kartzelan dago

Lehen bi ahapaldietan ageri diren errepikapenek trikitixa koplen oihartzuna dakarkigute. Hemen ere, B puntua nagusi poema osoan.

GERNIKA'KO BAT

Jaunak neure erria
Erri izana da
Gernika sutan utzija
Naiz, ta aren pian zendija

Baserritarrak doyas
Beyekin perira
Nexka ta amonak astoaz
Lurrari emanak saltzera

Ez dira iñoiz
Etxera itzulliko
Zugaitz albon dagoz gaur lotan betiko
Or euskeldunen gorputzak
Hitler'en probetarako

Billa nabil
Bear bai dot jakin
Arrotzari deika geurian nor dabil
Gurasoz ta jaioterriz
Umesurtz nabela'ko egin

Poema honen hasierak 1937ko apirilaren 27an Monzonek Agirri bidalitako telegrama dakarkigu gogora: "Gernika fue. Hoy no es mas que brasa cenizas..."

Zenbait poemetan hain garrantzizkoa zen B puntua independentea da hemen, batez ere bigarren zatian. Lehen bi ahapaldietan, ahul bada ahul, ABAB / CBCB daukagu (akats tipografikoa eta guzti). Bigarren zatiko bi ahapaldiak berriz independenteak dira, DEE-

FE eta GHHH rima darabilte (*Gudarien égiñak*-en sartu izan balitu EEE eta HHH bihurtuko ziratekeen, lerroak luzatuz).

BESTAMEROLLI

Giputz konde jaun batek
Aita jabonero
Ta aundiki jayo es baidek
Andiki antza artzen zaill gero

Kondia'n jauregia
Koroiez dek orni
Bai zarrerako atian
Ba ita oi azpiko pix ontzi

Ta giputzak
Bai giñan garbitzen
Kondia aberastu jaboietak saltzen
"Galdera bat konde jauna
utziko ez al dit egiten"?

"Jaboi orrek
Bai al du alegija
Odol mantxak kentzen indar beresija?
Beorren eskuk, konde jauna
Ba dute jaboi premija.

Ez dut titulu honen funtsik atera ahal izan. Ez dut aurkitu inon "Bestamerolli" hitza, ezta "Bestameroll" ere. Izen horretako xaboirik edo markesik ote zen, ez dakidan kontua da.

Honetan, ABAB eta CDCD egiten ditu lehen bi ahapaldiak.

Hau da hezur koloreko paper "noblean" dagoen bigarren poema. Itzulpena ere ageri da beste aldean, eskuz eta lapitzez egina:

Un señor Conde gipuzkoano / cuyo padre era jabonero / y aun no habiendo nacido grande (noble) / era hábil en aparentarlo. // El palacio del Conde / está lleno de coronas / lo mismo en la puerta de entrada / que en orinal de debajo de la cama. // Los gipuzkoanos / ya nos solíamos lavar / y el Conde se enriqueció vendiendo jabón / Me permitirá V. hacer una pregunta Sr. Conde. // Ese jabón / ya tiene virtud / para borrar las manchas de sangre? / Sus manos de V. S. Conde / ya necesitan jabón.

Aurreko itzulpenak sortu dizkidan susmo berdinak hartzen dizkiot honi.

GOSIA

Langostak gaitza luke
Isanda arrain gorri
Ogi yaten kekka nuke
Esbaita nai ala txuri

Mantendu bearrian
Antziña'ko oroitzes
"Luzeru ta imperiu pian"
Anai illak goserik ez.

Lana ugari
Trintxerak iriki
Kartzelak altza ta zigor pian jarri
Lurrai koxk gose ba aiz ta
Malko edan ba aiz egarr

Kompexatu
Ta apaizak galdetu
Barau ta bigilli ote nitun zaindu
"Bai jauna urte gusian,
Ta auxe bai Franco'n meritu"

ETZAYAK PARKATU

Erriak ausi dira,
Baserriak ustu
Negarres euskel gurdija
Bilbo kaletan agertu

Morua atzetik dute
Egaski'k ortzian
Agure, andra, ganau ta ume
Mendi barrena igesian

Èta artian
Artxanda mendiljan
Gudariak sutan atzera es naian
Euskal lur gutxi bai dute
Ta ura galtzeko sorian

Zer zaitugu
Gudari ala aingeru
Sutan il bearrak gorrotorik es du
Larrinaga atia iriki
Ta iltzalle bera askatu

Hemen ere, ABAB eta CDCD darabil lehen zatian, eta bigarren zatiko lehen ahapaldiaren D puntua lehen zatikoarekin du lotzen. Bigarren zatiko ahapaldietan puntuz lotzen ditu lehen bi lerroak, aurreko poeman bezalaxe.

INGRATITUD

Loyola jauregian
Euskal gudariak
Amaika andiki etxe aurrian
Urrutitik etorriak

Eskian omen datos
Ta es Aita Inñaslori
Belaunikaturik dagos
Otoitz abertzaliari

Batek naiko
Bere etxe saintzeko
Aingeru aietako pare bat gudari
Geienak dar-dar ta artian
Ango itzalpian lo toki

Sori aldatu
Egin onak astu
Ta atzoko aingeruak gaur zintzilikatu
¿Ta aien gorputzen aurrian
Es al zerate ikaratu?

Poema honetan ere puntuz lotzen ditu bigarren zatiko ahapaldien lehen bi lerroak, eta aldatu egiten dira, gainera, bigarren zatiko ahapaldien puntu legeak: DDEFE aurrenekoan eta GGHH, alegia, ahapaldi bietako azken aurreko lerroak lotzen ditu puntuarekin. Ez da horrelako barne-punturik ageri gisa honetako poemetan *Gudarien Egirnak*-en (barne-puntua diogu, azken lerrook bakarrera bilduak dauzkalako).

Ez dago ezustekorik poemotan. Formaz eta galaz Monzonek gero erakutsiko zuenaren iragarle dira, puntuari ahalegin berezia ageri duten arren. Bigarren zatiko ahapaldiko lerroak batzean, galdu egin zuten puntu aberastasuna, baina oro har irabazi egin zutela esan nahi du, haria malguago eramanez.

Hauexek izanen dira Telesforo Monzonek idatzi zituen lehen poemak, seguruenik. Horrek ematen du logikoena, gerrak ekarri zuen martiritza nahiko zuen lehenbailahehen islatu. Mexicon, behar bada, bake-oroitza penak nagusitu zitzaizkion. Adierazgarria da Parisen zegoen karpeta hartan Bake-Oroi izanen zenaren arrastorik ez azaltzea.

Kostunbrista eta aldi berean epiko samar ageri zaigu Monzon. Kostunbrista den aldetik koadro moduan aurkezten dizkigu gaiak, eszenario batean bezala, eta anekdotak badu umore tantaren bat gehienetan, pesimismoan edo espantukerian ez erortzeko aproposa.

Nitasunik gabea da Monzonen poesia, intimismorik gabea. Zurruntasun horrek begiratzen du lirikaren mintsukerian jaustetik. Eta hori garrantzizkoa da bere poesia guztia exilioan egin duenaren kasuan. Alde horretatik, areago da kronista poeta baino. Bitxia da, poesia intimistaterako generoa izaki, exilioaz eta herri-minaz gehiago jardun izan zuen Monzonek prosan, poesian baino.

Urrundik liburuaren sarreran, gogora dezagun, "Bake-Oroi ta Guda-Oroi, nere seme biok, naiz eta odolez euskotarrak izan, yaiotzez Ameriketa'ko semeak ditut" dio Monzonek. *Gudarien egiñak* liburuak, berriz, honako esaldia dakar amaieran: "Ene Lapurdi maitean asi ta bukatua dut liburu au". Baina datarik ez. Liburu edo liburuaren asmoa behintzat 1939rako hasia zuela dakigu orain. Posible da, bai, bere ibili ugarietan Lapurdin egitea egonalditxoren bat, Donibane Lohizunen zeukan etxean.

Nolanahi den dela, poemok badute garrantzirik poliki bada poliki osatzen ari garen Euskal Kantutegi Antifaxistan.